

BIZTONSÁG ÉS A MAGYAR VÉDELMI IPAR

Deák Péter¹

A tanulmány (cikk) vitanyagnak készült. Szívesen fogadjuk, ha a védelmi iparban jártas szakemberek e lap hasábjain észrevételeikkel segítenek a problémakör teljes kibontásában.

Szerkesztő-

ség

A közép-európai biztonság új kérdései egy olyan időszakban vetődnek fel viszonylag élesen, amikor a rendszerváltozás nem csupán a politikai intézményrendszerben és a gazdasági, elsősorban tulajdonviszonyokban megy végbe, nem csupán a diktatúrákból a jogállam felé való haladás érvényesül, hanem egy korábban kialakult félmilitarista szisztéma is lebomlott. A szembenálló katonai tömbök időszakában a haditechnikailag folyamatosan egyre inkább alulmaradó Varsói Szerződés az egyensúlyteremtés úgynevezett hagyományos formáira kényszerült, ami nem csupán az e névvel jelzett tradicionális fegyverzet számszerű túlsúlyában, túlméretezett struktúráis elemekben, offenzívabb doktrinális felfogásban mutatkozott meg, hanem a haderőrendszer, a kiegészítés, a felkészítés, és a gazdasági háttér bizonyos fokú militarizálásával járt együtt.

Ez bizonyos mértékig objektív jelenség volt, hiszen a centrális irányítású állami tulajdonra épülő gazdaság a maga természeténél fogva, pusztán politikai döntések alapján "ad meg minden szükségeset a hadseregnek."

1 Dr. Deák Péter nyá.ezredes, a hadtudomány doktora, a Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja Alapítvány igazgatója

A második világháború során a magyar hadiipar kapacitása részben megsemmisült, részben kitelepítésre került; az ismételt (túl) fejlesztés 1949-ben indult meg az ismert irracionális ütemben, és 1953-ra, amikor is bizonyos "redukciós konverzió" alá került, egyes hazai igények 70 %-át kielégítette.

1958-tól a hazai haditermelés vegyesprofilú egységekben valósult meg és elfogadható struktúráját mintegy 1970-re érte el. Jellemzője a szovjet licenc alapján történő gyártás volt, amelynek egyenes következménye volt a hazai K+F bázis korlátozottsága és az export meghatározott politikai-földrajzi közege.

A hazai védelmi ipar helyzete

A magyar védelemgazdaság sajátos helyzetben került a rendszerváltás küszöbére. A nyolcvanas évek óta ugyanis két "eretnek" jellemző alakult ki a VSZ többi országaival szemben. Az egyik, hogy a nem önálló iparszervezeti formákban létező védelmi termelés bizonyos ágakban, elsősorban a mikroelektronikában és a finommechanikában kibújt az úgynevezett katonai-ipari komplexum kemény karjai közül, a fejlesztés terén önálló területeken jelent meg és a hazai, mi több VSZ igényektől eltérő piacpolitikát folytatott, de ezen belül is sokoldalú kooperációra épült. A specializáció következtében például az elektronikai szféra részesedése a védelmi ipari termékszerkezetben 1965-80 között háromszorosára növekedett. Az ipar termékeinek hazai felhasználása 1990-re 50 %-ról 20 %-ra csökkent, az üzleti célú (tehát nem VSZ) export háromszorosára nőtt. A dollár kitermelési mutató a hazai átlagot 8-10 %-kal haladta meg.

A második eltérés a haderő fenntartásában és fejlesztésében jelentkezett. Először a hatvanas évek elején, második nekifutásra 1968 kapcsán, majd a nyolcvanas években két katonaközigazdász-generáció új jellegű, bizonyos mértékben piacorientált gazdálkodási rendszert dolgozott ki és elérte annak a fő elemekben történő bevezetését. Erre - bár felemás módon - alkalmas intézményi elemek és szabályozás jött létre, még az úgynevezett csapatgazdálkodás szférában is jelentkeztek az érdekorientált gazdálkodás lehetőségei.

A rendszerváltással és az ezzel időben egybeeső világgazdasági recesszió kapcsán azzal, hogy politikai és technológiai okok miatt, no meg világgazdasági kényszerpályák következtében mindenütt jelentkezik a védelemgazdaság, ennek részeként a védelmi ipar bizonyos válsága. A fegyverkereskedelem egyre inkább ismét a titkos szférába bújik, az állami reguláció kötelezettségei között az ötven év előtti posztháborús viszonyokhoz hasonlóan újra megjelenik a konverzió gondja. Ez világjelenség, azonban olyan országokban, mint a miénk, ahol nem volt önálló hadiipar és a piacvesztés már a nyolcvanas évek végén elkezdődött, sajátos, nem irányított, mi több, biztonságilag nem kedvező spontán konverzió indult meg. A hadiipari termelés - amely 30.000 főt foglalkoztatott - 1990-re 60 %-kal csökkent, majd 1991-től szinte megszűnt. A Magyar Köztársaság államérdekeivel több ponton is ellentétes a védelmiipar leépülése, ezek az ellenérdekek a honvédelem, a szociálpolitika, a technológia, az export és a K+F szféráiban egyaránt jelentkeznek.

A spontán konverziót, durvábban a hadiipari elemek teljes leépülését az a szubjektív jelenség is segíti, hogy a politika sorozatosan a védelemgazdaságot korlátozó döntésekre kényszerül, illetve - szerencsére - nincs olyan biztonsági, még konkrétabban katonai helyzet, illetve fenyegetés, amely egyértelmű és rendkívüli védelmi prioritásokat sürgetne.

A magyar hadiiparnak esetleges önmenedzselése érdekében utolsó pillanatban készült el a "honvédelmi alapelvek", a profilkialakításhoz szükséges doktrinális cölöpök összefoglalása. Ennek a késésnek nem csupán a nemzetközi környezet destabilizációja volt az oka (hiszen éppen ez a tartósnak ígérkező helyzet vázolt fel megfelelő cövekeket egy új és valós katonai felfogás részére), hanem belpolitikai megfontolások is jelentkeztek. Azon túl, hogy felhalmozódott a törvényalkotási "várólista", még ezek a jogszabályok ráadásul a kétharmados törvénykategóriába is tartoznak, az ehhez alkalmazkodó hat és félpárti (a 0,5 a független szakma jelenléte) szakmai szakértői egyeztetés nehéz mechanizmusával.

Másik ellentmondás, hogy a piacgazdaságra való áttérés, a sürgetett privatizáció, a nem rentábilis egységek felszámolása olyan tendencia, amelyért felelős - akár állami - szervek nem tudják és nem akarják figyelembe venni a védelmiipari termelőegységek felé igényelt regulatív, támogató, interveniáló törekvéseket, az ügynökségek és a hivatalok között ellentétek alakulnak ki, a liberalizáció, mint alapelv nem tudja eltérni az

eddiginél is keményebb állami beavatkozást. Többek között ez van a különböző botrányok háttérében is. Különösen ártanak a magyar védelem háttérágazatainak az egyes tenderzsűrizések, elidegenítések, beruházási stoppok körül jelentkező "homályos" jelenségek.

A harmadik ellentmondás egyes elemeiről már tettünk említést. A védelmiiparral kapcsolatos gondok ugyanis szükségessé tennék az úgynevezett konverziót, beleértve annak humán, pontosabban szociális vonulatait is. Mindez önmagában felvetné az átállítás kényszerét, azonban a gazdaság nem egy háború utáni állapotban van, nem az a helyzet, hogy egy korlátozott piac szabadul fel, tehát jelentkezik a felszabaduló tőke és kapacitások felé egy szívóhatás, hanem éppen ellenkezőleg, az általános recesszió nem mutat zöld utat a konverciónak. Ugyanakkor nincsenek meg azok a költségvetési források, amelyek az átcsoportosítást képesek lennének finanszírozni. Távlatilag pedig éppen a védelmiipar új minőségi elemei lehetnének a befogadók, elvileg egy belső konverzió lenne a leideálisabb. Ez egyébként nemzetközi tendencia is, a régebbi "abruptunk" (tehát leszerelés) helyett egy "umrüstunk" (azaz minőségi át-fegyverzés) körvonalai jelentkeznek.

A negyedik ellentmondás a várható nemzetközi egyezmények vonatkozásában jelentkezik. A Magyar Köztársaság maga is élharcosa a katonai szféra jelentős korlátozásainak. Maga a szervezett hagyományos haderőcsökkentés, a fegyverkereskedelem terén várható és kívánatos korlátozások, a fegyverzet megsemmisítésével és ellenőrzésével kapcsolatos új technológiák kialakulásának kényszere is olyan tényezők sokaságát jelentik, amelyeket politikai döntések során figyelembe kell venni. Instabil térségünkben minden katonai, így védelmiipari kapacitás sorsa politikailag érzékeny, gyakorta manipulálható tényező, kapcsolatokat, státuszt befolyásoló jelenség.

És végül, de korántsem utolsósorban, az ország költségvetési helyzete, ennek nemzetközi gazdasági vonzatai szintén majdnem kész tényeket jelentenek. A mai helyzetben természetes, hogy a súlyos gazdasági döntések nem történhetnek az improduktív szférák javára, és ezen belül még kevésbé a vissza nem térülő kiadások finanszírozására. De nem csupán a honvédség kiadásai jelentkeznek ezen a területen, hanem az igazgatás elemeinek radikális visszafogása is, azaz nem lehet számítani a védelmiipart, a védelemgazdaságot menedzselő, reguláló, netán irányító és tulajdonbantartó hivatalok fenntartásának fedezetére sem.

A védelmi költségvetés teljes problematikája szoros összefüggésben van a magyar honvédelmi és haderőkoncepció, és természetesen a védelmiipari problémáival.

Először is a költségvetés politikai jelentőségéről kell szót ejteni. A demokratikus jogállamban, a progresszív védelmi felfogásban ugyanis a katonai költségvetés a fegyveres erők feletti politikai civilellenőrzés leghatékonyabb, azt is mondhatnánk legdirektebb formája. Nem csak össz-volumenében tartalmaz politikai döntést, nem csak e tekintetben "*sorolja*" be a védelem érdekeit az állampolgári érdekek közé, hanem részleteiben is meghatározza a haderő arculatát, jellegét, politikai és szakmai formációját, ezen belül doktrínáját, humán viszonyait is. Részletes védelmi költségvetés esetén amire a parlament ad pénzt, az fejlődik, kibontakozik, amit nem finanszíroz, visszafogásra kerül. Ezen túl a költségvetéssel ugyancsak a parlament előtt el is kell számolni. A szoros költségvetés kiiktatja a fejlesztési spontaneitásokat, megfelelő - de nem szabatos - rugalmasságával ugyanakkor képesíti a katonai vezetést operatív magatartásra is. A részletes költségvetés szakmai szempontból kifejezetten kívánatos, az előterjesztő tárcát, a kidolgozó vezérkart ugyanis alapos indoklásokra készíti, a pártok pedig rákényszerülnek komoly szakértők igénybevételére.

Sajnálatos módon azonban a Magyar Köztársaság költségvetésének szerkezete, kidolgozási és tárgyalási módja korántsem teszi lehetővé ezt az érdemi ellenőrző-mérlegelő tevékenységet. Mind az államháztartási törvény, mind a vita előtt álló Honvédelmi Törvény előírásaiban ez ellen hat. Az utóbbi például kormányzati, pontosabban tárcahatáskörben hagyja a haderő technikai-fegyverzeti (és így a teljes) közép- és hosszútávú fejlesztési elgondolásainak kialakítását. És ez nem csupán egy törvénytervezet, annál több. Nem titok, hogy a HM jóváhagyta a MH hosszabb távú haditechnikai fejlesztési koncepcióját a védelemmel kapcsolatos elvi és részletes doktrinális felfogás, felvázolt háborúkép, tisztázott garanciák, a nemzetközi előrejelzett trendek és piaclehetőségek alapos elemzése és főleg mindezek politikai jóváhagyása nélkül. Ezzel nem csak egy olyan helyzet áll elő, hogy parlamenti hozzájárulás nélkül indulnak be esetleg később leállításra kerülő programok, de még egy választási ciklusváltás is kidobott pénzt jelenthet ebből a szempontból. Ezt még súlyosbíthatja, hogy egy tárca, de maga a kormány sem képes arra, hogy számos, közöttük piaci, foglalkoztatási, politikai érdekek konszenzusából induljon ki.

A hosszabb távú programok többéves futamidejének jóváhagyása parlamenti, legalábbis bizottsági hatáskörbe kell kerüljön, ezt diktálják a gazdaság, a védelemgazdaság érdekei is. Ezt az a tapasztalati szám is indokolja, miszerint az új generációs hadfelszerelés általában a váltott típus értéknek 1,4- 1,7-szerese, tehát önmagában is politikai döntés tárgya kell legyen. A parlamenti vita mindig bizonyos konszenzust jelent, egy programjóváhagyásban kevésbé érvényesülnek a nemkívánatos, jobban a kívánatos lobby érdekek. És főleg: a parlamenti közép, netán hosszabb távú programjóváhagyás egyértelmű hitelgaranciát jelent a hazai és külföldi befektető, illetve vásárlási garanciát egy esetleges külpiazi partner részére.

A költségvetés ennyiben jelenthet a védelemgazdaság szempontjából kedvező, konszolidáló és serkentő tényezőt. Ma azonban egész más helyzet van, a védelem teljes kérdésköre, ezen belül a védelmiipar és annak termékeit fogyasztó fegyveres erők és testületek költségvetési csapdában vannak.

A tartós költségvetési hiány közepette ugyanis két irányzat szembenállása figyelhető meg. Leegyszerűsítve a kérdés megoldásaként a bevételi oldal növelése, vagy a kiadási oldal jelentős csökkentése jelentkezik. A kiadási oldal egyértelműen a nagyfogyasztó állami rendszerek és támogatások visszafogásával redukálható, ami nem csupán a honvédség és más szervek fenntartási nehézségeiben él tovább, hanem a fejlesztés teljes visszafogásában is. Így a fő vevő, beszerző nem képes a kívánt rendeltetést a válsággal - ha még csak azzal - küzdő védelmiiparnak feladni, a belső piac teljesen elvész, de még belföldi támogatásra, netán hitelre sincs lehetőség. Ezért gondolkodik a hazai honvédelem szinte kizárólagosan külföldi beszerzésben és vágyakozik hosszúlejáratú hitellel járó kedvező szállítók, netán segélyezők iránt. A költségvetési redukció ennek a jelenségnek a fokozódásához vezet.

A bevételek növelésének költségvetési stratégiája jelenleg a fogyasztáshoz kötött adózásban valósul meg. Ez viszont a normatív tömegfogyasztók, közöttük a fegyveres erők vonatkozásában jelent szinte megoldhatatlan problémákat. Még a fenntartási szférákban az alacsonyabb kulcsot csak lehet valahogy kompenzálni, a kvalifikált termékekben azonban a jelentős beszerzés szinte lehetetlenné válik. Ez ismét előtérbeolja a kedvező adóterhű külföldi beszerzéseket, visszaveti a hazai ipar válságának kezelését és természetes innovációját.

Ebből a költségvetési csapdából elvileg két kivezető út lehetséges.

Az egyik egy rövidtávú fenntartásra épített ráfordítással tartalékolással járó és későbbi dotációval garantált fejlesztési moratórium a hadügyek terén. Ez gyakorlatilag olyan politikai döntést jelent, amely az adott ország fegyveres erőit *"pihenteti"*, a költségráfordítást néhány évig keményen és radikálisan csökkentik. Ez idő alatt tolódnak a behívások és csak a kezelői szükségletre korlátozódnak, szünetel a tartalékos át- és kiképzés. A hivatásos állomány megőrzésére és továbbfejlesztésére helyeződik a súly, olyan tanfolyamok tömege indul be, amelyek a fejlesztési időre egy emelt és akkorra kívánatos standard felkészültséget eredményeznek, amelynek birtokában a tisztikar eredményesen képes bevezetni egy minőségi reformot. Egyben ez a tanfolyamrendszer a hivatásos állomány olyan összetartását is jelenti, amelyben a hivatásos 25-30.000-es állomány látens, nem fenyegetett, hanem csupán veszélyeztetett szituációban bekövetkezhető *"legrosszabb esetek"*, incidensek, korlátozott célú agressziók elhárítására képes lehet, illetve kidolgozott tervek alapján képességei növelhetők. Az ilyen átmeneti *"különítményekre"* épített ideiglenes védelemre van példa a magyar és egyetemes történelemben egyaránt. Egy ilyen átmeneti időszak alatt gőzerővel folyhat a kutatás-fejlesztés, befektető és partnerkeresés, a nemzetközi munkamegosztás elemeinek felderítése és főleg a védelmiipar privatizációja, konverziója, megőrzése és innovációjának beindítása egy folyamatban. Egy ilyen variáció esetén is a fegyveres erőknél csupán szintentartása is 50-60 milliárd forintot igényelne, nem beszélve az ilyen átállás sajátos költségeiről.

A jelenlegi kelet-közép-európai helyzet valószínűleg nem teszi lehetővé ilyen tartalmú politikai döntés meghozását. Ehhez legalábbis megnyugtatóan kellene prognosztizálni, hogy a már jelenleg is számos veszélyforrással jellemezhető helyzet nem változik. Bár jelenleg nincsenek meg egy hazánk elleni fenyegetés, vagy agresszió objektív és szubjektív feltételei, az ellenséges szándék és ennek valóraváltásához szükséges képességek, az általános destabilizáció éppen azt a veszélyt hordozza magában, hogy még ez a helyzet is rosszra fordulhat, valamely közeli államban nemkívánatos fordulat mehet végbe, szélsőséges irányba fordul a bel- és ennek folyamányaként a külpolitika, bizonyos érdekszövetségek jöhetnek létre.

Ez a veszély nem valószínű, de nem is kizárható. Ilyen helyzetben a védelem kemény elemeinek fejlesztésérdekű ideiglenes visszafogására is

csak akkor lehetne gondolni, ha megfelelő nemzetközi garanciák szavatolnák katonai biztonságunkat, ha e garanciák között katonai felelősségvállalás is lenne, vagy olajozottan működnének azok a nemzetközi válságmenedzselő elemek és intézmények, amelyek megalkotásán a világ éppen most dolgozik.

Még ilyen esetben is százszor megfontolandó az ilyen döntés és valószínűleg éles belpolitikai csatározások előznék meg.

A második lehetőség a ráfordítás gazdaságosságának relatív úton való növelése, azaz a honvédelem fogyasztásának kemény racionalizálása. Az a tény, hogy a honvédség struktúrájában, folyamataiban, infrastruktúrájában, technikai-technológiai rendszereiben, belső gazdálkodásában sok a pazarló, nem racionális elem, tulajdonképpen természetes. Hiszen a hadsereg általános szervezeti rendje, bázisrendszere, haditechnikája és üzemeltetési-üzembentartási technikája lényegét illetően nem változott. A Magyar Néphadsereg kiépítésénél és átszervezéseinél a költségelemzés sohasem kapott prioritást, a vélt harckészültségi, ideológiai, kiképzési szempontokat a politika sohasem bírálta felül, az egyetlen kvázi kontrollt a múltban a párt adminisztratív osztálya, esetleg titkára képezte. Előfordult, ugyan, hogy a KNEB, amelynek külön *"fegyveres szervek főosztálya"*-a volt, átfogó témaellenőrzéseket szervezett a néphadseregben, a vizsgálatban azonban nem csak és nem elsősorban outsiders, hanem egzisztenciálisan érintett katonák is részt vettek. Annak ellenére, hogy az alapmegítélések mindig pozitívak voltak, a vizsgálati jelentések szinte mindig tartalmaztak racionalizálási eljárásokat, ajánlásokat, amelyek utasításokká váltak. A KNEB vizsgálatok egyben lehetőséget adtak az alacsonyabb beosztású reformkatonák részére elgondolásaik kerülőúton való érvényesítésére.

A Magyar Honvédségben és feltehetően más hierarchiákban a legkevésbé racionalizált területek egyikének a fogyasztói energiagazdálkodás tűnik, nem születtek kemény kényszer takarékosági intézkedések, a személyszállításban a vezetőszerveknél nincs taxirendszer, az áramfogyasztás nincs a rendeltetésnek megfelelően korlátozva.

Számtalan a hagyományos, örökölt struktúra, kiképzési elem, a kulturális kiadások nem célorientáltak, számos külsőség található. Nem tör utat magának a privatizáció, a logisztikai rendszer minden modernséget nélkülöz, reformjára nem került sor. Számos olyan szervezet, illetve fo-

lyamat található, amelyek hadrenden kívülről hatékonyabban tudnának működni. Nincs szabadkéz a felesleges infrastruktúrális elemek elidegenítésében. Az ország nagyságrendjét tekintve túlhangsúlyozottnak tűnik a diszlokáció, a mobilitási felfogás is. Az ezzel kapcsolatos kísérletnek tűnő, demonstrált gyakorlatok a katonaközvélemény szerint felesleges kiadásokat jelentenek.

Mindezek tulajdonképpen érthető maradványok. A kiadott költségvetési források koncentrációja érdekében azonban időszerű egy gyökeres vizsgálat, egy "RACIÓ" pont annak érdekében, hogy a hadrafoghatóság minőségét fenntartó haditechnikai és emberi kapacitás minőség-fenntartása és hatékonyság-fejlesztése a szűkös költségvetés körülményei között is megvalósulhasson. Az adott haditechnika fenntartása, folyamatos javítása, részleges korszerűsítése (tehát tulajdonságainak kiterjesztése) elsődlegessé teszi az ALKATRÉSZ és FÓDARAB források biztosítását és a személyi állomány megőrzését, szellemi fejlesztését, az alkalmatlan elemek elejtésével együttesen. **Tehát a költségvetés adta lehetőségeket a hadrafoghatóság szempontjából alkalmas akcióképes mag "ütőképességének" növelésére célszerű fordítani.** Mindez természetesen bizonyos fájdalmas lemondásokkal, törlésekkel, elejtésekkel jár együtt.

A Magyar Honvédség egyik legproblematisabb eleme **a tulajdonképpeni fenntartás felelősségét hordozó, úgynevezett "logisztikai rendszer"**. Most eltekinthetünk ennek humán elemeitől, és alapvetően az anyagi-műszaki-szolgáltatási szektorról szólunk.

A néphadsereg hadtáp és technikai, később úgynevezett anyagi-technikai rendszere 1961-től kezdve mindig rugalmasabb volt, mint a VSZ hadseregeié általában. Szélesebb volt a csapat-piac kapcsolat, rugalmasabb normatívák kerültek bevezetésre, szabadabb volt a költségvetési szervezetek pénzgazdálkodása, delegáltak voltak bizonyos jogkörök, a számvitel racionalizációjára is történtek - bár nem mindig hatékony eredményű, gyakorta csak látványos - lépések. Jelentkeztek a helyi bevétel lehetőségei, a vállalkozó jellegű gazdálkodás elemei. Szervezett kezeteket öltött az inkurrencia hasznosítása, komoly műszaki fejlesztés érvényesült a hadfelszerelés, a textiltermékek területén, stb. A háborús rendszer prioritása, annak elvonulást szolgáló jellege (offenzivitás) azonban maga alá gyűrte a békeellátás rendjét is.

Az 1970-es évek elején spekulatív, formállogikai következtetések alapján kiformalódott egy szerintünk voluntarista hazai átalakítási koncepció, amit anyagi-technikai integrációnak, ATB rendszernek neveztek el (ATB = anyagi-technikai biztosítás). Ennek a koncepciónak a fő elemeit **három tézisben** lehet összefoglalni.

Az első, amely a lényegében a legkonzervatívabb elem, hogy fenn kell tartani a gazdálkodás-üzembentartás teljes mélységében a hierarchiákat, ehhez kompetenciákat kell rendelni, és az egyes technológiai fokozatokat is szintekhez kell kapcsolni. A katonai szervezetek minden szintje rendelkezett olyan tennivalóval, például a technika TMK-ban, amit helyileg is másutt kellett elvégezni, ahelyett, hogy a kapacitások egyrészt decentralizálták volna.

A második elem a mindenáron való, látványos integráció igénye volt, amelynek keretében természetidegen technikai, személyi ellátási, egészségügyi, anyagmozgatási folyamatokat kívántak közös rendszerbe összefogni. Ennek természetesen voltak logikus, racionális elemei, az igazgató, a végrehajtás szintjén jelentkező egyes átfedések kiküszöbölését szolgáló rendszerjavító lépései, összességében azonban szinte évtizedekig elhúzódó megvalósítása a mai idősakra is torz szervezetet hozott létre.

A harmadik elem egy sajátos "félpiaci" rendszer kialakítása volt, amelynek fő példányai voltak a "kölségvetési üzemek", amelyek kétségkívül a gazdasági önállóság, a haszonelv irányába való lépést jelentettek, de az érdekeltségi ösztönzők hiányában a működésük, hatékonyságuk csak korlátozott lehetett.

Mindemelett a magyar katonai logisztikai rendszer számos tekintetben elütött a varsóiak meglehetősen uniformizált szisztémáitól és ez visszahatott a háborús ellátási rendszerre is, abban is jelentkeztek sajátosan magyar elemek, struktúrák és eljárások. Mondani sem kell, hogy ezek a reformok nem mentek simán, mind belső, de főleg külső ellenállásba, lekicsinylésben részesültek.

Nagyjából ezek a védelemgazdaságban, a hadsereg belső viszonyai-ban, a költségvetési forráshiányban, valamint és főleg a magyar gazdaság általános problémáiból eredő, kifejezetten a védelmiipart, hadfelszerelési kereskedelmet és szektort érintő kérdések.

A védelmi ipar válsághelyzetének megoldási lehetőségei

Az eddigi helyzet azt bizonyította, hogy a kilábalás spontán útjai, a szabadon-engedettség sem gazdasági, sem védelmi szempontból nem járható út. Az egyre jobban leépülő részleges védelmi ipari bázis egyes vállalatai maguk nem bírkoznak, nem bírkozhatnak meg a piacgazdaságra való áttérés, a fennmaradás és az innováció együttes problémáival. Sajátos reflexeinkből ered, hogy az ilyen dilemmák feloldásakor bizonyos értelemben valamiféle szervezetekben, irányítási, vagy koordinációs modellekben, területekben gondolkozunk. Az 1991 őszi rendezett széles körű hadiipari konferencián lényegében egy holding létrehozása látszott a fő kilábalási útnak.

Ugyancsak ezen a konferencián, illetve ennek utóélete során vetődött fel egy Védelmi Bank létrehozása, amelynek tevékenysége az elképzelések szerint "beleért" volna a katonai struktúrákba is, lényegében hadrenden kívül helyezve bizonyos katonai-pénzügyi technikákat, ugyanakkor manőverezhetett volna azokkal a forrásokkal, rövid- és középlejáratú hitelekkel, amelyek a védelem akár áttételes területein is jelentkeznek, beleértve a K+F tevékenységet, bevételeket, vagy akár az úgynevezett "800 millió USD típusú" szállítások pénzügyi konstrukcióit is.

A harmadik variáció, illetve kívánatos szervezet kifejezetten a védelmiipari átállás, privatizáció és válságmenedzselés érdekében egy Hadiipari Szanalási és Korszerúsítési Alap, mint kvázi ügynökség létrehozását javasolta, amely lehetővé tette volna a folyamatnak a meglévő vagyongyűjteményi szervezettől való elkülönítését és így a védelmi szempontok, ha nem is prioritások érvényesítését. Mindezek felügyeletét természetesen érintett hivatalokból álló tárcaközi testület látná el, amelynek mintegy titkárságát sajátos hivatal képezi.

Részben az említett konferencia, részben az iparpolitikai vezetés kezdeményezésére mindezekből, vagy helyettük 1992-ben megalakult (és azóta már meg is szüntetett) a Hadiipari Hivatal, mint önálló kormánysszervezet, valahol a HM, IKM, NGKM és OMFB közötti mezőben. A hivatal statutumának kidolgozása sokáig késett és az érdekelt tárcák közötti kompromisszumként igen korlátozott és homályos kompetenciákat tartalmaz. Fegyűgyeleti rendje is jelentősen változott, először a honvédelmi miniszter, majd a műszaki fejlesztésért felelős tárca nélküli miniszter referáltatta, a sok hatásköri vita, megkerülések visszafogták a hi-

vatal tevékenységének hatékonyságát. Az 1993-as évkezdés adott volna lehetőséget az egész kérdésben egy bizonyos előrelépésre, azonban a Hivatal megszüntetése, és a gazdasági reálfolyamatok problémái (szaná-lások, csődeljárások elmulasztott időbeni döntések) ismét visszavetik a "kilábalás" megoldási módjait.

A magyar hadiparosoknak nincs közös érdekvédelmi szervezete, egymástól teljesen elzárva, a menedzselési kooperáció egyeztetése nélkül vészlik át a helyzetet, illetve próbálják átvészelni. Többen már 1991 tavaszán javasolták, hogy a Gazdasági Kamarán belül jöjjön létre a magyar védelmiipari lobby, amely a praktikus teendőkhöz kívül valamiféle befolyás, külgazdasági kapcsolatépítés, információs szolgálat létrehozása útján képes lehet valamit tenni. Ez ügyben azonban csak további freg-mentáció, elszigetelődés ment végbe, a védelmiipari vezetők közötti ta-lálkozások abszolút alkalmiak, akkor jönnek össze, ha valamilyen szer-vezet vagy intézmény azt aktuális okból kezdeményezi.

A haditechnikai kutatásfejlesztés intézményrendszerében jelenleg jelentős zűrzavar észlelhető. A Haditechnikai Intézet még csak nem is tárcaintézményként működik, garnitúrája feloszlóban van, missziója tisztázatlan, a kutatási szabadság nem létezik, külső kapcsolatai leépülőben vannak. A támogatási lehetőségek fogadására akadémiai intézmények nem vállalkoznak. Jelen helyzetben az optimális az lenne, ha a K+F kap-csolódna a vállalati szférához és a befektetők kooperációs ajánlatához. Ajánlatos lenne, ha az OMFB és az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium ezt a kérdést is "interszférikus" módon tudná megközelíteni.

Mindehhez hozzájárul, hogy az Államháztartási Törvény azóta fel-tárt hiányosságai mellett a Honvédelmi Törvény, amely a gazdaság köte-lezettségeit tartalmazná, késik és elképzelhető, hogy komplett formájá-ban talán - kétharmados volta miatt - nem is kerül elfogadásra. Olyan régi szabályozások vannak érvényben, például a stratégiai tartalékképzés te-rén, amelyek nem hogy nem tarthatók, de a helyzet tömeges törvényszeg-gést jelent. Más országokhoz hasonlóan kedvezőbb lehetne, ha a védelem jogi, illetve törvényi szabályozását a kormányzat és parlament nem csupán egy gigantikus törvényben látná elképzelhetőnek, hanem - té-mánkat illetően - külön "védelemgazdasági törvény" kerülne elfogadás-ra, amely több és kevesebb lenne a Honvédelmi Törvény vonatkozó fe-jzeténél, vagy módosításra kerülnének a jelenlegi törvény gazdaságvon-zatú klauzulái.

Mindebből látszik, hogy a védelemgazdaság pillérének számító védelmiipar jövője nem a konverzió, hanem a megújulás, ennek előfeltétele viszont a megőrzést követő, privatizációra épülő innováció. Axióma, hogy a védelem háttérpári bázisának fenntartása, felújítása több gazdasági és politikai tényező következtében csak abszolút piacgazdasági mechanizmusban lehetséges. Ezért nem lehet vita tárgya a szféra privatizációja - mint egyetlen út. Ugyanakkor minden piacgazdaság elemi sajátossága, hogy a védelmiipari szektor valamilyen módon állami kontroll alapján képes és kötelezett működni. Ezért - elméletileg - három út létezik:

- korlátozás nélkül hazai és idegen tőke bevonásával önálló, új szektorként kezelni a védelmiipart;
- állami tulajdonban tartani olyan gazdasági egységeket, amelyekben a biztonsági szempontok meghaladják a piacgazdasági formációt;
- piaci, hitel és regulatív eszközökkel preferálni a hazai és visszaszorítani a külföldi magántőkét.

E tanulmány szerzői azt a stratégiát tartják megfelelőnek, amely a fenti koncepciók kombinációjára épül. Nem tartják nemzetbiztonsági követelménynek általában az állami többségi tulajdont, de a nemzetit sem, éppen ellenkezőleg, a korszerűség, mint alapvető biztonsági követelmény ellen ható tényezőnek fog fel minden korlátozást, amely a technikai provincializmusba sodorhatja az országot. A kemény nemzetbiztonsági érdekeket a védelemgazdasági törvénykezeléssel, a rendkívüli állapot tartalmára jellemző regulációval és üzletpolitikai eljárásokkal kell biztosítani.

Az igen csak korlátozott struktúrájú és leépülőben lévő magyar védelmiipari kapacitás "kezelése" két ütemben képzelhető el. Az első lényegében a spontán konverzió leállítására, a - bár talán már elkésett - átmentés, válságmenedzselés szakasza, amelynek időtartama számos forrás-jellegű, védelmi, kormányzati és egyéb tényezőtől függ, és egyben betölti a következő szakasz előkészítő időszakának funkcióit is. A második periódus a védelmiipar innovációjának, visszaépítésének korszerűsítéssel egybekötött folyamata. Az egész folyamat megítélésénél abból kell kiindulni, hogy ez a szektor az egész világon általában vegyes tulajdonú és a legtöbb

országban azok a termelőegységek vannak privát többségben, amelyek fő profilja az exportra termelés.

A válságmenedzselő szektort, véleményünk szerint, alapvetően állami tulajdonlás körülményei között kell végigvezetni, az ehhez szükséges támogatással, regulációval, garantált hitelekkel és főleg az egyes vállalatokból a védelmiipari egységek **kivásárlásával**. Ez a kivásárlás megvalósulhat a kötelezettség-átvállalás módszere mellett az inkurrencia értékesítéssel, más terhek ideiglenes átvállalásával, valamint ideiglenes, esetleg a profiltól eltérő megrendelések benyújtásával. Speciális példa erre a bécsi fegyverkorlátozási egyezmény mellékletében előírt szigorú technológiával megállapított nehézfegyver szétszerelés, amelynek a honvédségen belül történő elvégzése abszolút nem hatékony.

Hasonló **"átmentési"** lehetőséget biztosít(ott volna) a nevezetes 800 millió USD orosz törlesztés, ha az az eredeti elképzelések szerint elsősorban alkatrészekben és fődarabokban jelentkezik. Ezek folyamatos beépítése, konvertálása, sőt tárolása egyértelműen az úgynevezett gyári nagyjavításra is alkalmas üzemi kapacitásokon valósulhatott volna meg.

A kapacitásfenntartási időszak állami kötelezettsége mellett szól egy olyan katonai axióma is, mely szerint **"hazai ipari nagyjavítás nélkül"** nincs repülés, pontosabban fegyverrendszeri üzemeltetés. Ez a védelmi szempont még válságmentes időszakokra is alapvetően érvényes tényező.

Az **"átmentési"** időszak természetesen magában foglalja a következő szakasz előkészítését is, elsősorban a **hazai vagy kooperatív K+F vonatkozásában**. Ehhez nélkülözhetetlen a haditechnikai fejlesztési programok parlamenti szintű legalábbis tudomásul vétele, ha nem is elfogadása. Azon kívül, hogy ez egyértelműen hosszabb távú politikai és nem szakmai döntés, aminek parlamenti jóváhagyása jogállami evidencia, tulajdonképpen az egyetlen garancia későbbi megvalósulásra is. Az általában 7-12 évet igénylő fejlesztési programok ugyanis nem lehetnek évenként visszatérő költségvetési alkuk tárgyai, mert ez a programok befagyásán túl, az eddigi eredmények megromlását is eredményezheti.

A fejlesztési programok hosszú távú parlamenti jóváhagyása azonban számunkra nem ebben az összefüggésben vetődik fel, hanem állami garanciaként. Egy ilyen program ugyanis megrendelést irányoz elő, amire való felkészülés a technológiai infrastruktúra előkészítését igényli, ami-

hez a politikai döntés lényegében hitelgaranciát és külföldi kooperációs invitálást jelenthet.

A hadfelszerelési kapacitás "kezelésének", mint említettük, **második** és hosszabbtávú szakasza az innováció. Még igen sokáig - ha nem örökké - tart az az időszak, amelyben ez a fejlődés-modernizálás-korszerűsítés, mint állandó folyamat, költségvetési forrásokból nem finanszírozható, de hazánkban ez még ennél is élesebben érvényesül. Ha a beszerzések lehetősége növekszik ugyan, az államháztartás akkor sem lesz képes saját tulajdonlású védelmiipari szektorát felfejleszteni. Ezért úgy látjuk, ennek egyetlen és kizárólagos útja a privatizáció. Ha a válságmenedzselési időszak eredményeként a később korszerűsíthető kapacitások megmaradnak, akkor a magántőke jelenléte elősorban a hányadnövelés, az alaptőkeemelés formájában, technológiai apporttal, kereskedelmi és piacszerzési garanciákkal, know-how-al lehetséges. Ebben a tekintetben nem lehet politikai limit a részesedési hányad valamilyen kikötése, sem általában a privát részarány, sem külföldi részesedés vonatkozásában. A magánszféra gyakorta nehezen vállalkozik abszolút megkötések esetén beszállásra, főleg olyan helyzetben, amikor exportorientált vállalkozásról van szó. Ilyen esetben az állami beleszólás lehetőségeit más szerződési megkötésekben célszerű biztosítani, kötelezettség vállalások előírásával, amire külföldön számos példa van. A magántőke, közöttük külföldi források bevonásánál figyelembe kell venni, hogy a privatizált kapacitások tevékenysége nyilvánvalóan számol a költségvetési lehetőségekkel és azok prognózisával, a régi munkamegosztás gyökereire épülő, feléleszthető exportlehetőségekkel, különben nem aktivizálódik. Ezért nem kell jelentős árfelhajtással számolni, a tőke mindig a realitások között marad és nem engedi kiváltani magát olcsó importkonkurrenciával. Az állami ösztönzés éppen abban érdekelt, hogy a hazai és külföldi magántőkét partneri kapcsolatba hozza a hagyományos munkamegosztás keleti partnereivel. A közép-kelet-európai piacör felélesztését a vállalkozások képesek csak menedzselni.

A privát szféra alaptőkenövelő befektetéseikhez természetesen invitáció, partnerkereső, investícióbarát állami politika, menedzselés is igényeltetik. A viszonylag gyors innováció érdekében ösztönözhető a leendő szállítókkal multinacionális kapcsolatban álló külföldi tőke. Erre a feladatra az általunk javasolt holding, az IKM keretében új kompetenciával működő Hadiipari Hivatal és titkársággal adminisztrált koordinatív tárcaközi testület egyaránt alkalmas és a koncepcióba beilleszthető egy

speciális bank, vagy egy sajátos ALAP tevékenysége. Általában olyan tendencia lehet kívánatos, amely azokba az ágazatokba, amelyekben a termelés jelentős hányada exportra van tervezve, külföldi tőkére, míg az alapvetően hazai hadfelszerelési szükségletet kielégítő vonatkozásában magyar magántőkére épít.

A védelmiipar privatizációja, mint egyetlen stratégia, mentesíti a költségvetést számos tételtől. Ugyanakkor nem veszélyezteti a védelem érdekeit. Konzervatív az a nézet, amely ezt az ágazatot csak nemzeti tulajdonként tudja elfogadni. Végső soron bármely állam rendkívüli, vagy azt még meghaladó állapot esetén de facto szabadkézzel rendelkezik az ország területén lévő kapacitások tekintetében. A magántőke éppen abban érdekelt, hogy a fegyveres erők technikai színvonala olyan szintű legyen, ami önmagában is visszatartó erő bármely fenyegetéssel szemben és így képez garanciát szükséghelyzetek elkerülésére. Ha úgy tetszik, a magántőke a fegyverzetek meglétének és nem alkalmazásának tényében érdekelt. Ugyanakkor a honvédelem számára az importfüggés a fegyverzetben és az alkatrészben nagyobb kockázatot jelent, mint a hazai területen funkcionáló akár külföldi magántőke.

A védelmiipar-fejlesztés prioritásai

Az eddig tárgyaltak alapján kívánatosnak tűnik néhány prioritás leszögezése:

Az első annak ismételt hangsúlyozása, hogy haditechnikai üzemeltetés nem létezik hazai gyári fegyverzeti nagyjavítási bázis nélkül. Ezért az állami erőfeszítéseknek elsősorban az erre (is) rendelt kapacitások megőrzésére kell erejét összpontosítania. Ezek közé tartozik a Pestvidéki Gépgyár, a Gödöllői Gépgyár, a rádiólokátor javító egységek egész sora.

A másik prioritás a védelmiipari szektor mikroelektronikai és esetleg finommechanikai bázisa. Ebben a tekintetben a térségben még mindig léteznek a magyar tradíciók, feléleszthető a piac, kiemelkedő a szellemi kapacitás, és végül, de elsősorban a jövő az olyan elhárító típusú, részben robotizált fegyverrendszereké, amelyek az érzékeléstől a hatásfelderítésig elektronikai rendszerek alapján működnek. A hasonló nagy-

ságrendű kisországok védelmében egyre nagyobb szerepet kap a felderítés, mint a nemzetközi szervezetek felé történő előrejelzés bázisa.

Az eddiginél elmélyültebb, újszerűbb és szélesebb körű metodikával és tartalommal célszerű, sőt kell vizsgálni a Magyar Köztársaság védelmi elveinek érvényesítését szolgáló haditechnikai arculat kérdést. Az e téren jelentkező gondolkodás erősen konzervatív, több tényező foglya, **nevezetesen:**

- a meglévő és megszokott rendszereké,
- a mai, de az adott ország sajátos helyzetének és még csak nem is jövőjének megfelelő külföldi etalonoké,
- a meglévő költségvetési és technológiai állapoté,
- bizonyos lobbyszerkeket,
- a "korszerűsítés" megváltó koncepciójáé.

A gyökeresen új haditechnikai arculat kialakításánál nem lehet mellőzni azokat a technológiai trendeket, amelyek csirái fellelhetők részben az Öböl-háború kísérleti lőterein, másrészt rendszerként megfogalmazásra kerültek az 1970-es években a Messerschmidt finanszírozásával a Max Planck Intézet bázisán.

Amennyiben jól körvonalazódik az említett defenzív fegyverzeti technikára épülő, robotizált, előrejelző berendezésekre épülő, alapvetően **elhárító** rendszer, amely a nagyfontosságú rendszerek lokális és elhárító változata, az elsősorban a mikroelektronikára és finommechanikára épül és e tekintetben egy magyar központú iparfejlesztésnek vannak lehetőségei. Ebben a vonatkozásban még az "összeszerelő technológiák" is számításba jöhetnek. Valószínű, hogy ez a nehézfegyvermentes arculat költségtényezőket tekintve is kedvezőbb. Ennek keretében felül kellene vizsgálni azt a nem kellően megalapozott felfogást, amely nemcsak fejlesztési, de általános prioritást akar adni a hazai légierőnek. Ez politikai vagy inkább ideológiai töltésű és részben nosztalgikus elképzelés, nem igazolható a lehetséges fenyegetési természetek és karakterek oldaláról.

A harmadik prioritás már a jelenlegi haditechnika hadrafoghatóságának fenntartásával függ össze. A meglévő eszközrendszerek üzemben tartását nehezíti az alkatrész-szállító források beszűkülése, ami vagy az -

elsietett - új beszerzés irányába ingerel vagy felveti a hazai alkatrész-gyártás beindítását. A politika, illetve ezen belül a gazdaságpolitika befolyása a katonai gondolkodásra nélkülözhetetlen lenne abból a szempontból, hogy a "segély", illetve "törlesztés" jellegű szállítások ne a katonák által természetesen igényelt, de nem mindig doktrinálisan átgondolt új generációk beszerzésében, illetve át- vagy felfegyverzésében jelentkezzenek, hanem most és itt, elsősorban olyan eszközök szállításában, amelyekkel kettős cél érhető el, nevezetesen a meglévő eszközök védelmi hatékonyságának növelése, regenerálása, bizonyos képességnövelés és egyben a hazai védelmiipar egyes kapacitásainak kihasználása. Talán ebbe a körbe tartozik, hogy a technikafelújítás technológiájának javításában elsősorban olyan országok "beszállása" várható el legkönnyebben, amelyek nagy tapasztalatokkal rendelkeznek a zsákmányolt technikák felújításában és itt elsősorban Izrael jön számításba.

A negyedik prioritás a piacfelújításra vonatkozik. A Varsói Szerződés és a KGST felbomlása nem változtatta meg a földrajzi környezetet, ugyanolyan országok között létezőnk, mint tíz évvel ezelőtt. A politikai rendszerek és gazdasági modellek váltása nem jelenthette az infrastruktúra, az iparszerkezet és szükségleti arányok alapvető változását. A haditermékek piacrendszere, az ebben lévő megosztási elemek igenis újratermelhetők, illetve újraterezhethetők, feléleszthetők. Ebben a rekonstrukcióban azonban csak részben lehet szerepe az államnak, nagyobb feladatvállalás jut a tőkének, amely mindig is képes kell legyen a piacfelderítésre, amely mindig is ilyen irányban mozog. A nagy nemzetközi vállalatok képesek arra, hogy felismerjék, mely országok bázisán képesek a közép-kelet-európai exportigényeket bizonyos termékcsoportokból felvállalni, illetve kielégíteni. Az állam(ok) tennivalója ebben a tekintetben elsősorban az, hogy összehozza a leendő befektetőket az informátorokkal akár szervezett, akár informális módozatokban.

Végül **az ötödik prioritás** az úgynevezett pillérek tekintetében vetődik fel. A magyar honvédelmi politika alapkoncepciójában mind a software, mind a hardware tekintetében, az egyoldalú függés felszámolása vonatkozásában, a háromlábos állás gondolatvilága uralkodik. Ez azt jelenti, hogy a fejlesztési források, beleértve a humán-kiképzési tényezőt is, NYUGAT, KELET, HAZAI pilléreken nyugszik. Az ezek közötti aránysorrend most nem eldönthető, azonban a faktorok pontosítandók. A KELET alatt nem a volt szovjet államalakulatok értendők csak és elsősorban, ugyanis itt a kínálat feltehetően csökkenni fog. Ezek az orszá-

gok a konverzióban, illetve a nagy belső piac kielégítésében lesznek érdekeltek. ugyanakkor éppen a szériaprobléma miatt megnőhet a szomszédság, a volt kis VSZ országok kínálata és jelentős potenciális szállítóként jöhet számításba KINA, amellyel való kapcsolatok, lévén a BT állandó tagja, politikai támogatásunk szempontjából is kívánatos. A NYUGAT is átértelmezendő, törekvéseinknek megfelelően elsősorban az integrációkon keresztül, nevezetesen az EK, NATO vonalon közelíthető meg olyan mértékben és arányban, amilyen intenzitással valósul meg közeledésünk, esetleg tagságunk.

Következtetések, ajánlások

A magyar védelmiipar működőképessége, privatizációs motívumai jelentős mértékben függenek a védelmi költségvetés alakulásától. Amíg a fejlesztés úgyszólván teljesen visszafogott, forrásai irracionálisan szűkek, semmi mozgás nem várható, legfeljebb a fenntartás (üzembentartás, felújítás) költségeinek egyrésze fedezhető. Ez lehetővé teszi az ipari nagyjavító bázisok valamelyes aktivizálódását. Az ilyen helyzetben a védelmiipari privatizáció érdekeit csak a következő eljárásokkal lehet élni:

- látható és radikális lépéseket kell tenni a kiadási oldal szerkezetének javítása terén, kemény rendszabálykört kell érvénybeléptetni a jelenleg érzékelhető pazarló rendszer és struktúrák felszámolásában. Kényszertakarékossági intézkedéseket kell foganatosítani, privatizálni kell a logisztikai rendszer egyes elemeit, fel kell számolni az e téren meglévő konzervatív struktúrákat. Ökonómiai módszerekkel át kell vizsgítani a fegyveres erőket és így a fenntartásnak látszó költségtényezőkről elsősorban K+F finanszírozásra át kell csoportosítani;

- egy átmeneti 2-3 éves költségvetési visszafogottsági időszakkal számolva, a meglévő és elsőrendűen harc- és üzemképes bázisra, valamint zömmel hivatásos bázisra építve, meg kell szervezni a jelenlegi veszélyeztetettségű helyzettel adekvát szükségszerű és átmeneti védelem rendszerét. Ezzel egyidőben átszervezési, költségvetési, fejlesztési és részben kiképzési moratóriumot kell érvénybeléptetni, továbbá ez idő alatt el kell készíteni a reális biztonsági és reformterveket, be kell indítani és alkalmazó szakaszba vinni a tudatos K+F-et és piackeresést. Tömeges és intenzív ki- és átképzést kell szervezni a leendő rendszerre és techni-

kára a hivatásosok részére, menedzselni kell a védelmiipart. Mindehhez KONSZENZUSON alapuló politikai döntés szükséges, amely megbízhatóan garantálja a védelem költségfinanszírozását a moratórium után jelentősen felemelt mértékben;

– be kell vezetni, legalábbis az Országgyűlés bizottsági, de lehetőleg plenáris határozathozatali rendszerébe, a költségvetési törvénnyel együtt, a hosszabbtávú programok törvényhozói keretjövahagyását, ez ugyanis bizonyos garanciákat, közöttük hitelgaranciákat jelenthet, kiküszöböli a fejlesztési bizonytalanságot.

A haditechnikai importforrások biztosításában, illetve az exportkörnyezet biztosításában kell és lehet támaszkodni a volt VSZ piac utódállamaira. A valós nemzetbiztonsági szempont ugyanis nem a környezettől eltérő, egyedi haditechnikai arculat, ez minden esetben fenyegető jellegű. A katonai bizalom egyik fontos komponense a hadiipari és haditechnikai együttműködés, még kedvezőbb esetben a kooperáció.